

Језик и писмо одломка *Требника* и *Четворојеванђеља* из XVI века

У раду се анализирају два фрагмента рукописних књига *Требника* и *Четворојеванђеља* из XVI века (Рс 676, 668), који се чувају у збирци ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије у Београду (Одељење за археографију). Циљ истраживања јесте размотрити неке особености језика и писма које су регистроване у фрагментима ових споменика, који су настали у истом временском периоду. Ови одломци писани су српскословенским језиком који садржи и елементе српскога народнога језика. Тај народни језик писара показује и извесне иновације на фонетском и на морфолошком плану, али и проблем са језиком предложака. Правопис одломака јесте ресавски, а писани су полууставним писмом.¹

Кључне речи: *Требник*, *Четворојеванђеље*, одломак, српскословенски језик, српски народни језик, полууставно писмо, ресавска редакција

The Language and Script of the *Trebnik* and *Četvorjevanđelje* Fragments from 16th Century

The article analyzes two manuscript fragments of the *Trebnik* and the *Četvorjevanđelje* from the 16th century (Rs 676, 668), which are kept in the collection of Cyrillic manuscripts of the National Library of Serbia in Belgrade (Department of Archaeology). The aim of the research is to consider some features of the language and script that were registered in the fragments of these monuments, which were created during the same period of time. Both passages were written in the Serbo-Slavic language and also contain an admixture of Serbian vernacular. This folk language of the scribes showed not only certain innovations on the phonetic and morphological level but also a problem with the language of the templates. The spelling in these passages is from Resava and they were written in a semi-constitutional script.

Keywords: *Trebnik*, *Četvorjevanđelje*, excerpt, Serbo-Slavic language, Serbian vernacular, semi-constitutional alphabet, Resava redaction

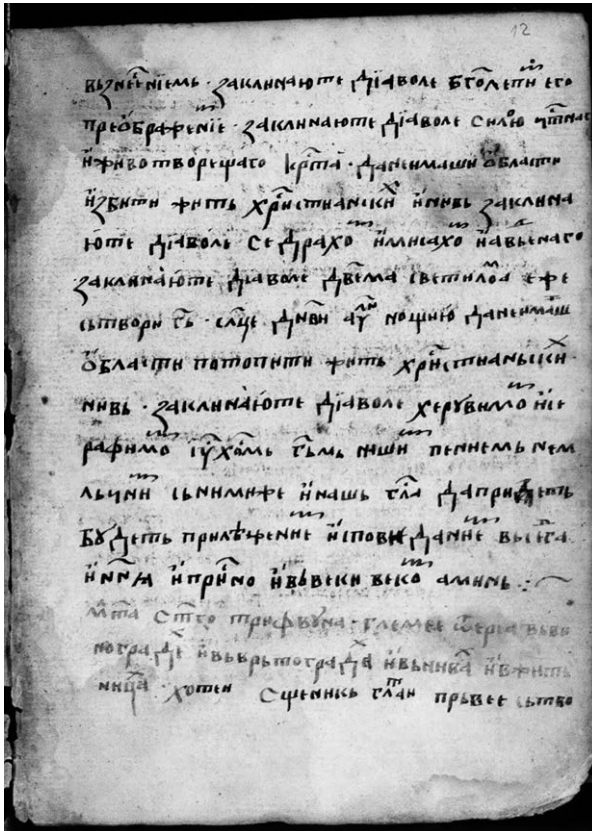
Фрагмент *Требника*

Требник (требникъ, молитвеникъ, грч. εὐχολόγιον) представља богослужбену књигу која садржи свештенодејства и молитвословља која су везана за приватна богослужења, а која се свршавају према потребама једног или више хришћана на посебним местима и приликама. Према речима Татјане Суботин–Голубовић, ова свештенодејства називају се *требе*, па је цела књига управо, према њима и добила назив (1999: 745).

---

¹ Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Центра за црквене студије: *Свети Сава у српској култури и духовности*, који реализује Одељење за светосавске студије у Нишу.

Одломак рукописне књиге *Требник*,² који је послужио за ову анализу писан је крајем XVI века на папиру, полууставним писмом. На време када је овај фрагмент могао настати указује водени знак,³ а томе одговарају и палеографско–ортографске особине, које се поклапају са датирањем одломка – 1570/80. година (Станковић 1996: 261). Писар и место настанка *Требника* нису познати, али се због примера (у овом фрагменту) у којима се место знака љ пише к,⁴ може претпоставити да је писан на подручју југозападних говора српскога језика: полкѣнв[ѣ]тъ 4, исповѣданне[ц] 12 и сл.

Слика 1: *Требник* (Рс 676), л. 12.

² Текстови су у оквиру самога *требника* подељени у неколико целина. У првом делу поређани су према етапама човековог живота: молитве по рођењу детета, затим у осми дан по рођењу, потом крштење, преко обреда тајне брака итд. У *требник* улази и обред причешћивања болесника, молитве на самрти, обреди погребна, монашког пострига итд. У другом делу *требника* налазе се службе које се врше према индивидуалним потребама које нису обавезне за све хришћане. Ту спадају разне молитве као на пример, за освећење куће, за добру летину, против града и сл. Најстарији сачувани српски *требник* преписан је крајем XIII века (Суботин–Голубовић нав. дело: 745).

³ *Једнострука котва са звездом у кругу и контрамарком ST* (или *TZ*) (Станковић 1996: 261).

⁴ Што се може видети на слици бр. 1.

Писмо и језик

Изглед писма и језика са доста одступања од књижевне норме, сведоче о провицијском пореклу рукописне књиге, као и о слабом образовању њенога писара. Такође, важно је напоменути да је овај фрагмент писан на 14 листова (вел. 190 x 140 мм) и да у њему није регистрован ниједан запис из времена настанка; текст има 18 редова на листу.⁵

Одломак је писан полууставним писмом. Слова су неједнаке величине и изведена су невешто, неуједначеним и несигурним потезом. Редови су неравни, као и сама ивица текста на маргини.

Следећи словни облици карактеристични су за време у којем је рукописна књига писана: д са дужом или повијеном десном ножицом, н са закошеном пречком, в са дужим десном краком, ѿ најчешће са заравњеним средишњим делом, једнострано ч са врло плитком чашицом, које личи на број 7. У иницијалној позицији заступљено је овално в. Јављају се и неки брзописни облици: положено в, двопотезно ж, понекад и високо т, а међу надредним словима и грчко курзивно є.⁶

У тексту преовлађује употреба лигатуре в, али се јавља и диграф оу, а који је запажен на л. 10 и 13. Знак ї пише се, осим у страним речима, и у неким домаћим: сїце 5', заствпникъ 7', искоренїтъ 13'.

Поређење описаних словних облика овога фрагмента са онима који су описани у *Историји српске ћирилице* Петра Ђорђића (1971), показују да се одломак према палеографским карактеристикама слаже готово потпуно са стањем из XVI века, које се преноси у даљи период, и нема потврда за специфичне словне облике.

Овај фрагмент писан је српском редакцијом старословенскога језика. Наравно, ваља истаћи да је време писања овога споменика (XVI век) период када је српскословенски језик којим је *Требник* писан, у својој еволуцији већ увелико био доживео свој врхунац, вршећи сасвим успешно своју функцију црквеног и књижевног језика код Срба.

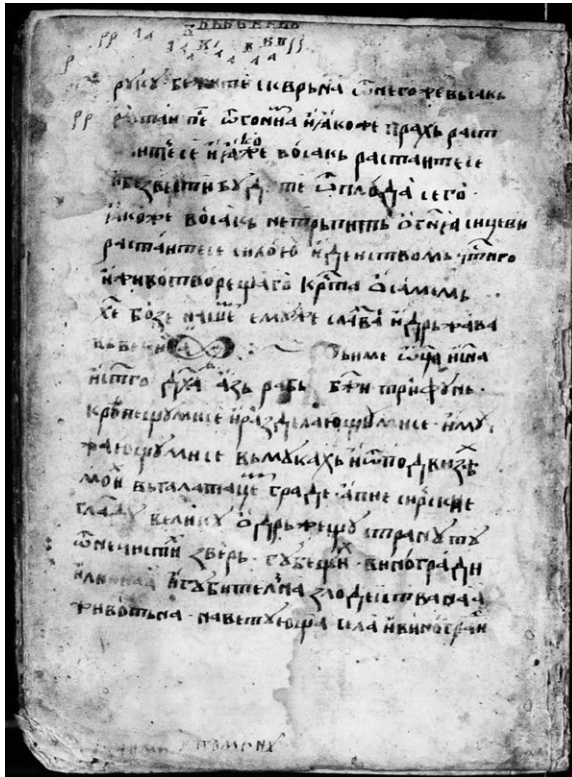
Међутим, у језику се рефлектује и велики број иновација некњижевног, народног порекла. Правопис има особине ресавске школе, са доста одступања и недоследности. Претежно се пише знак њ, а њ само понекад, и то у предлогу и на крају речи: вьсе 3', сьхранн 3', прнєсмьше 14, жнтельство 14, тврѣдѣ н крепькѣ надеж 10, вѣрѣно 10, чатнтѣ 4, жнвѣтъ 14, гнєвѣ 5', образѣ 13, зверѣ 14'; вѣ 1, нноплеменїкѣ 5', пѣснѣ 3', данѣ 2 и сл. Знак њ се често испушта: землана 2, каднаницѣ 4. Доследније се пише једино на крају речи: тварѣ 2, целѣвѣтъ 2, чатнтѣ 4, помощѣ 6, мнрѣ 8', нашѣ 10, свєзавѣ 13 и сл.

⁵ Међутим, на л. 1 данашњим словима оловком пише: *Било заједно повезано са Молитвеником Јер. Засуровића од 1570 (Млеци), И 31.*

⁶ За овај део који се тиче палеографије користили смо Ђорђић 1971.

У великом броју примера полуглас је вокализован у *a*: васакъ 4',⁷ првенацъ 3, множаствѣ 7, жнза[н]ѣ 9', ва векн 9', сатворн 11, жьзаль 12', затим у *e*: м[е]та 1', пре[д]е тобою 4'. Занимљиво је да се њ у префиксу прѣдъ редовно исписује са *a*: предастатељ 1, пре[д]аставлае[м] 10.

У неколико примера етимолошко *a*, односно *e*, пише се знаком њ: њварьскне б', сь вернѣи 3. Уочен је и један пример са *o* које представља рефлекс старог њ: оупѣ ваише 10. Овај последњи пример, као и они са *e* > њ, највероватније су пренесени из предлошка. Да је писар имао проблема с језиком предлошка сведочи пример восакъ (= вьсъкъ), у којем пише *o* на месту старог њ: ѡкоже восакъ не трѣпнтѣ огна 14'.⁸

Слика 2: *Требник* (Рс 676), л. 14'.

⁷ Према речима Александра Младеновића „нормативно српскословенско *vasa* и сл. крајем XV века уопште није могло зависити од евентуалног ондашњег постојећег полугласника или од његовог различитог рефлекса у појединим штокавским говорима, јер је поменуто *vasa* и сл. *тада* било искључиво црквенојезичка и књижевнојезичка особина а не црта народних говора”, 2008: 159. У језику књига дијака Симона из друге половине XVI века, на пример, постоји усамљен облик *vasa* написан са *-a-*, али је у одређеном броју примера овога типа сачуван и стари изговор *vs-*, што значи да нови фонетизам *vas, vasakъ*, још није био у целини уопштен, Младеновић 1995: 319.

⁸ Што показује слика бр. 2.

Прејотовано *e* се пише сасвим изузетно, и то у облику 3. л. једине глагола *јесам*, писаном у виду скраћенице *к(ть)* 13, али и на неколико других места. У осталим случајевима за секвенцу *је* употребљава се *e*: *еже* 2, *єн* 10, *твоєго* 2, *целветь* 2, *прнєше* 14, *твоє* 7, *своє* 8 са тенденцијом да се на почетку речи уместо *e* пише широко *є*: *єднороднаго* 3, *єще* 3, *єм8* 6, *єже* 11.

Исписивање *и* после вокала недоследно је: *благиа* 6', *зѣниа* 13', *воѣтн се* 1', *расєта нїє* 7, *жнїтїа* 4', *нзана се* 14. У групи вокал + *и* најчешће се пише *ї*: *с[вє]тїє* 1, *телєснїє* 4, *прошенїа* 1', *вїю* 2, *таростїю* 6.

Палаталност сугласника *л*, *н* није обележена: *волею* 2, *благволенїа* 6', *оставаленїє* 8', *кр[с]тнїтєла* 3', *прѣ[д]аставлає[м]* 10, *заканнаюте* 11. Изузетак од овога чини облик *огна* 14' и прилог *н[ы]на* 3', 10 који је редовно тако писан.

Знак *ы* се врло ретко јавља, а *ѣ* је обично замањен знаком *e*: *кѣ векн* *веком* 2, *телєснїє* 4, *просветнїтн* 13', *мєта* 14. Обратна појава, тј. писање *ѣ* уместо *e* такође је регистрована: *ѣ пѣтѣхъ* *хлєбъ* 13, *сѣрафнїѣ* 14. Јављају се и примери у којима се уместо *ѣ* пише *к*: *подиєнв[є]тѣ* 4, *нсповєданнє[м]* 12.

Вокално *л* и *р* углавном се пишу са *ь* и *рь*: *нсплнїн* 7, *нсплнїтн* 12', *кѣ стлѣпъ* 13'; *прѣвєє* 12, *дрѣжва* 14', *дрѣжєшѣ* 14', *мрѣтвнх* 4, *вєсєдрѣжнєл* 12', *ѣ вєсакє* *скрѣбн* 4, *чрѣвн* 13 и сл. Поред ових примера, вокално *р* се означава и без *ь*: *кѣ црковъ* 10', *прѣв* 3.

Од фонетских особина у фрагменту овога *Требника* које представљају иновације из народног језика, треба навести примере са одраженом асимилацијом, односно дисимилацијом сугласника: *вѣзнїлаѣ* 9, *празннкѣ* 2, *прнчєснїцн* 3. Истог порекла су и примери с испуштеним *х* у интервокалном положају: *арндїакона* 7', 9, као интерференција неких страних гласова. Грчки вокал *ω* преноси се са *в*: *внцєвна* 3',⁹ *канвнъ* 2, *Трнфвна* 12, 12',¹⁰ *Трнфвнаа* 13', а *ф* као *в*, што се види из примера писаних необично, са *ф* иза којега следи *в*: *ѣтєфвана* 7',¹¹ *Трнфвна* 12, 12'.¹²

У фрагменту *Требника* који је био предмет наше анализе забележен је и генитивни множински наставак са -*ь* који има надсловни (акцентски знак) изнад слова -*ѣ*: *вєсплнїтнѣ* *нлѣ* 3'.¹³ Према речима Александра Младеновића овај наставак, код неких именица води порекло из прасловенске заједнице, „па је из српског

⁹ Међутим, у овом примеру изнад слова *в* стоји *ω*.

¹⁰ На листу 12' овај антропоним забележен је два пута.

¹¹ Као што се може приметити, овај антропоним у фрагменту има екавски лик, што је заправо, и најчешћи облик овога имена у нашим споменицима.

¹² Име је записано на овоме листу на исти начин. Међутим, овај антропоним долази и само са *ф*, *Трнфвна* 14'.

¹³ Овај надсловни знак преузет је из грчког писања и регистрован је и у нашим другим споменицима, нарочито повељама: *Препис повеље цара Стефана Душана манастиру светих Арханђела код Призрена*, Недељковић 2003: 320–1; *Повеље кнеза Лазара*, в. Младеновић 2003: 132, 141, 159; *Повеље деспота Стефана Хиландару, Великој Лаври, Пантелејмону, Тисмани и Водици, Милешевци, Ватопеду*, Младеновић 2007: 138.

народног језика недоследно улазио у српскословенске текстове, као и у текстове повеља српских средњовековних владара” (2008: 138), где се често обележавао и на овај начин, како је регистрован и у фрагменту *Требника*.

Уочен је и нови облик заменице кын: кѡѣ радн кнни 12'. А међу глаголским облицима забележен је облик са -мо у 1. лицу множине презента: вѣднмамо 9. Такође, у једном примеру се јавља и наставак -це: молнѣ α 2', што је највероватније пренесено из предлошка.

Наиме, последњи податак, као и примери у којима се огледа вокализација њ у е, односно њ у о, упућују на закључак да је сама рукописна књига (у овом случају фрагмент, који је био предмет наше анализе) преписана са предлошка, који је вероватно настао на македонском подручју. У релативно кратком тексту *Требника* степен огрешења о норму књижевног језика, прилично је висок. Не може се, међутим, искључити ни могућност да је овакво стање израз језичке културе самога писара овога фрагмента, у чијем је језику и српскословенски, као и елементи народног говора. Поузданији одговор на ово питање могао би се дати тек када би се детаљно испитала ова рукописна књига у целини.

Једно је сигурно, писарев језик је показао иновације из српског народног језика и на фонетском и на морфолошком плану, као и то да је имао проблема са језиком предлошка. Правопис овога одломка јесте ресавски са доста недоследности. А може се претпоставити и да је фрагмент *Требника* писан на подручју југозападних говора српског језика.

Фрагмент *Четворојеванђеља*

Писмо и језик

Четворојеванђеље (грч. εὐαγγέλιον). Сама лексема представља вест о наступању (доласку) царства Божјега и спасењу људског рода од греха и смрти, саопштена Исусом Христом и апостолима поставши основним садржајем проповеди Христове цркве; књига која излаже ту вест у форми приповедања о оваплоћењу, земаљском животу, Спаситељевом страдању, смрти на крсту и васкрсењу Исуса Христа.¹⁴

Одломак *Четворојеванђеља* део је Приновљене збирке Одељења за археографију Народне библиотеке Србије и чува се под сигнатуром Рс 668.¹⁵

Писан је српскословенским језиком у трећој четвртини XVI века. Према воденом знаку (*једнострука котва у кругу са звездом*)¹⁶ датација јесте 1570/80. године. Са

¹⁴ В. више у: КМЕ 1985: 631–645; ПЕ 2007: 585–683.

¹⁵ Одломак заведен у Инвентар рукописа Народне библиотеке Србије 1973. године као поклон Руже Шафарик.

¹⁶ Према Радоману Станковићу, овај водени знак је вероватно имао и контрамарку, међутим, како је сачуван само један лист рукописне књиге, контрамарка је непозната, па је датирање извршено на основу идентичног и врло сличног упоредног материјала, а у односу на сâм водени знак (1996: 258).

оваквим датирањем се подударају и палеографско-ортографске особине одломка. Фрагмент је писан руком једнога писара на једном листу папира величине 218 x 140 мм, текст 201 x 131 у 22 реда.¹⁷

Писар и место где је настала рукописна књига из које потиче овај одломак нису познати. Фрагмент је писан екавски, што је у складу с једном од основних особина српскословенскога језика.

Примери написани са њ и њ̣ изговарали су се са *a*: вѣзгласы 1', сѣтворнше 1', вѣстннѣ 1', чл[овѣ]чѣскаго 1 и сл.

У складу са временом настанка фрагмента јесу графија, ортографија и језичке карактеристике овога српскословенскога текста.

Одломак је показао да се овај текст, изразито световне тематике односом према српскословенском узусу, уклопио у целину проучаваних споменика који су писани високим стилем књижевнога језика. То показује занемарљив број примера ван статуса норме, што јесте и доказ да се та српскословенска норма поштовала с високим степеном доследности.

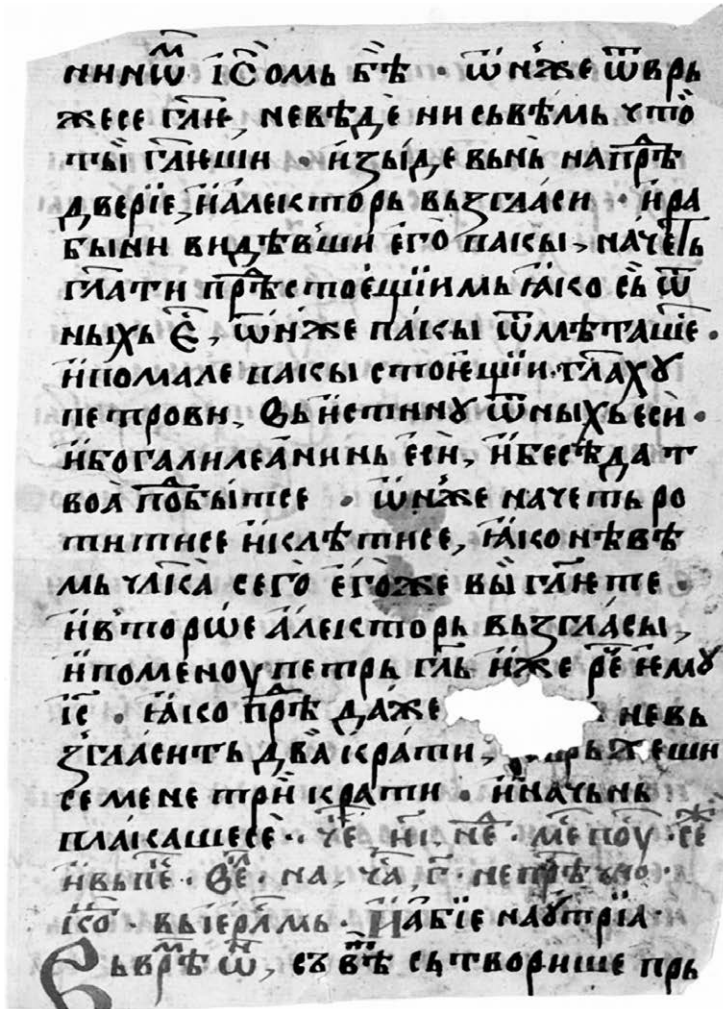
Фрагмент је исписан крупним писмом полууставног типа. Слова су средње величине, изведена уједначеним, подебљаним потезима. Као словни облици карактеристични за другу половину XVI века могу се навести следећи: д са продуженим и симетричним ножицама, змијолико з, тропотезно ж са редукованим горњим делом стабла, ђ са преломљеним левим краком пречке који се спушта према доњој линији. Јавља се и т са пречком, али је заступљено и троного т. На крају реда се јављају и брзописни облици слова ђ и т, са високим стаблима и извијеним пречкама. Слово ч је једнострано са врло плитком чашицом. Заступљени су и диграм оу и лигатура в.

Писање ѿ је проширено и изван иницијалне позиције: лрѣ[ѣ]ѿвѣхъ 1, назабрѣннѿм[ъ] 1-1', вторѿе 1'.

Интерпункција се састоји од тачке и запете. Тачка је доста крупна и исписана је црвеним мастилом, а на крају зачала стоје две тачке. Такође, приметили смо и да је у овоме одломку запета у честој употреби.¹⁸

¹⁷ У доњем делу листа налази се оштећење, рупа величине 50 x 15 мм. Маргине су сасвим обрезане неким оштрим предметом.

¹⁸ Што се може видети на слици бр. 3.

Слика 3: Четворојеванђеље (Рс 668), л. 1'.

Јављају се и надредни, надсловни знаци. Од надредних знакова над почетним вокалом обично стоји спиритус ленис, или сâм или заједно са акутом. На крајњем слогу обично се јавља гравис (вѣн 1, рнѣн 1, невѣдѣ 1, сѣд 1'), а на једносложним речима кендема. Наиме кендема се јавља над вокалима а, о, ѣ, н, ы, ъ, на крају речи: двѣ 1', чѣд 1, 1', бѣ 1', сн 1, трн 1', тѣ 1, 1', вѣ 1', сѣ 1'. Акут може да стоји и на неком од унутрашњих слогова: трѣвѣдѣ 1, јављаѣтъ 1, ганлаѣннѣ 1' и сл.

Текст је писан српском редакцијом старословенскога језика, а правопис овог богослужбеног текста има обележја ресавске школе, те можемо рећи и да је његов писар следио грчке и старословенске узоре.

Судећи према расположивом језичком материјалу из овога краткога одломка, може се закључити да је употреба знака њ била ограничена. Тај знак се јавља само у једном примеру, сѣѣт[ѣ] 1'. У свим осталим случајевима заступљен је само знак ѣ, чак и у префиксима: вѣзгласы 1', сѣтворнше 1'.

Заступљено је мешање ы – н: прѣкрѣвати 1, ѡт[ѣ] рѣвнѣ 1, али и обратно: нѣзде 1', ѡ нѣхъ 1', вѣззласы 1'.

Примери: ѡ дѣснѣю 1, ѡтѣ рѣвнѣ архіе[рѣ] ѡвѣхъ 1 сведоче о мешању ѣ и е. То важи и за е које је настало од старога а: грѣдѣща 1, клѣтн ѣ 1'.

Утицај ресавске реформе огледа се у присуству слова ї десетеричног у комбинацији са самогласницима а, е, н: на вѣрїа 1', акїе 1', архіерен 1, прїнде 1, прѣдстоѣщїндѣ 1'.

Диграм ѣн обележава тзв. дуго н у складу са ресавским правописом, али је ово удвајање графема често и манир писара: прїнде 1, прѣдстоѣщїндѣ 1', вѣзрѣвшїн 1, стоѣщїн 1'.

Секвенца *је* на почетку речи обележена је са е: еси 1, 1', есмѣ 1, его 1, 1', едннѣа 1, али и са ѣ: ѣго 1, ѣдѣ 1'. Само у једном примеру јавља се широко е: ес[ѣ] 1'. После вокала, укључујући и ї, секвенца *је* обележена је са е: трѣвѣемѣ 1, стоѣщїндѣ 1', кїенїе 1, двѣрїе 1'.

У истој позицији секвенца *ја* обележена је са а: тѣа 1', галлѣаннѣ 1', на вѣрїа 1'. На почетку речи секвенца *ја* се пише и са ѣ: ѣвѣаѣтѣ 1, ѣако 1', док после вокала тај знак није у употреби, а што смо могли видети у горе наведеним примерима.

Групе *ѣа*, *ѣе* означавају се са ѣа, ѣе: ѣвѣаѣтѣ 1, г[а]г[а]ѣ 1'.

Група *вс-* у заменичком корену написана са јером у примеру, вѣсн 1. Према Јасмини Грковић Мејдор, књишки изговор у српскословенском језику (вѣс-, затим вѣс-) „успоставио се тек након метатезе *вс-* > *св-* у старосрпском” (Грковић 2019: 649). Пример *вѣсн* написан са ѣ изговарао се, свакако, са *вс-*. А. Младеновић истиче да је реч о вокализацији несумњиво слабог полугласника, што је једна од типичних црта српскословенског језика, која је у овом нашем старом црквеном и књижевном језику била заступљена у бројним примерима.¹⁹

Група *чт* у примеру *чтѡ* 1, 1' чува се у складу са српскословенском нормом.

Чување предлога *в(ъ-)* долази у примерима: вѣ двѡрѣ 1, вѣ нстнѣ 1', вѣ вѣрѣмѣ 1', вѣ ср[ѣ]с[а]л[н]ѣ 1', што је такође књишка црта.

У групи *-ск-* полугласнички знак се бележи у примеру, чл[ѡвѣ]ѣскаго 1'.

¹⁹ О овоме в. више и у Младеновић 1977, 1978, 1981, 1991.

У два примера бележи се пајерак, у средини речи између два консонанта: *вндѣвшн 1, 1'*.

У примерима: *кѣтн с 1, прѣд[ь] 1' ѣ* се пише на свом етимолошком месту.

Екавска замена јата једна је од кључних особина српскословенскога језика (Младеновић 2008: 149), која се огледа и у фрагменту *Четворојеванђеља: бсѣда 1', вндѣвшн 1', сѣдѣша 1*.

Самогласничко *р* обележено је комбинацијама: графија *рь*, и сасвим ретко *р*: *прѣвосвещеник 1, отврѣже се 1', растрѣза 1, сѣмртн 1*.

Вокално *л* пише се на етимолошком месту, *цѣлаше 1*.

У фрагменту *Четворојеванђеља* који је био предмет наше анализе забележен је и именички генитивни множински наставак са *-ь, ѿ рѣвннѣ 1*, који, за разлику од примера у одломку *Требника* нема надсловни (акценатски знак) изнад слова *ь*. Међутим, у оба случаја у питању је писање на традиционалан начин. Наравно, што се изговора тиче, оба примера су се изговарала са *-ø*, а то свакако значи да овај наставак у генитиву множине именица из говорног језика није продро у пуној мери и у писани језик, иако је овде реч о српскословенском тексту и у питању је XVI век, када је полугласник већ увелико био вокализован у српском народном језику.

У генитиву једине придева мушког рода сложене придевске промене уопштава се *-аго*: *вл[аго]словенаго 1, чл[овѣ]тскаго 1*.

Наставак *-ови* бележи се у дативу једине код личног имена мушког рода странага, несловенскога порекла: *глагмахѣ Петрови 1'*, а што познаје и старословенски језик.²⁰

У деклинацији заменице *сь* нема иновација у односу на канонску парадигму: *Г. јд. м. род, сего 1*.²¹

Нови акузатив једине који је посведочен и у старословенским споменицима (Вајан 1952: 173, 174) реализује се с иницијалним *ъ-*, на *нь 1*.

Облици бројева који долазе у овом фрагменту јесу: *прѣде єднна ѿ рѣвннѣ 1, два кратн 1', три кратн 1'*.

²⁰ Реч је о именицама мушког рода које означавају антропониме, титуле, звања и апстрактне појаве које у Д јд. имају наставак **ѿ* промене, Вајан 1952: 113; Ван Вејк 1957: 243.

²¹ Заменица *сь, сѣ, сн* је у српском народном језику постала књишка категорија, пре краја XVI века, (Брозивић, Ивић 1988: 28).

Имперфекатска основа се у овоме одломку не сажима у примерима: ѿбѣщаваше 1, ѿбѣщаше 1.

Инфинитив се правилно образује у примерима: пљувати 1, прикривати 1, гла[го]лати 1, 1', родити се 1', клаѣти се 1'.

Повеза нема.

Одломак садржи део текста из *Јеванђеља по Марку* (зач. 65 и 66) – л. 1: ннѣ соже, что си на те свѣдѣтелствоуютъ (Мр. 14, 61); л. 1' део из зачала 65 од речи: – нн номд нс[оу]сомъ бѣ (Мр. 14, 61) и завршава се на л. 1': н абѣ на втрѣа съвѣт[ь] сътворнше прѣ (Мр. 15, 1).

Записа на овоме одломку нема.

Закључак

Покушали смо, упоређивањем два одломка *Требника* и *Четворојеванђеља* српске редакције старословенскога језика из истога временскога периода, колико је могуће утврдити њихове заједничке црте, које се огледају у истом језику, правопису, али и воденом знаку. То значи да ова два одломка, гледајући у целини, без обзира на то што имају и своје језичке и правописне појединости чувају и своју аутентичност. У одломку *Требника* долази већи број примера из српског народног језика, док је писар одломка *Четворојеванђеља* показао већу доследност и образовање када је у питању српскословенски језик.

На основу фрагмента *Требника* могли смо видети да писарев језик показује иновације из српског народног језика и на фонетском и на морфолошком плану, као и да је он имао проблема са језиком предлошка. Може се претпоставити и да је фрагмент *Требника* писан на подручју југозападних говора српскога језика. Такође, правопис овога одломка јесте ресавски, али је и са доста недоследности.

Одломак *Четворојеванђеља* писан је високим стилем књижевнога језика, што показује занемарљив број примера ван статуса српскословенске норме, те можемо закључити да се она се поштује с високим степеном доследности. Пресудну улогу у овом случају, могла је имати припадност одређеној текстолошкој варијанти саме рукописне књиге из које је овај фрагмент.

И на крају, језичка анализа је показала да су писари ова два одломака добро познавали српскословенски језик и да је његова чистота показала да се у овој епоси посвећивала и велика пажња неговању овог књижевног и богослужбеног језика.

На основу грађе могли смо видети да одломци припадају после-ресавском периоду, као и да су њихови писари углавном поштовали српскословенску норму током XVI века.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Далибор БРОВОВИЋ, Павле ИВИЋ, 1988: *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski, Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Андре ВАЈАН, 1952: *Руководство по старославянскому языку*. Москва: Издательство Иностранной литературы.
- [Andre VAJAN, 1952: *Rukovodstvo po staroslavjanskomu jazyku*. Moskva: Izdatel'stvo Inostrannoј literatury.]
- Николаус ВАН-ВЕЙК, 1957: *История старославянского языка*. Москва: Издательство иностранной литературы.
- [Nikolaus VAN WIJK, 1957: *Istorija staroslavjanskogo jazyka*. Moskva: Izdatel'stvo inostrannoј literatury.]
- Јасмина ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, 2019: О језику акта архиепископа Никодима за Карејску ћелију Светог Саве Јерусалимског. *Црквене студије* 16/2. 647–56.
- [Jasmina GRKOVIĆ-MEJĐOR, 2019: О језику акта arhiepiskopa Nikodima за Карејску ћелију Svetog Save Јерусалимског. *Crkvene studije* 16/2. 647–56.]
- Петар ЂОРЂИЋ, 1971: *Историја српске ћирилице. Палеографско–филолошки прилози*. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије.
- [Petar Đorđić, 1971: *Istorija srpske ćirilice. Paleografsko–filološki prilozi*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.]
- КМЕ I: *Кирило-методиевска енциклопедија*. А – З, 1985. Софија: Българска академия на науките.
- [КМЕ I: *Kirilo-metodievska enciklopedija*. А – Z, 1985. Sofija: B'lgarska akademija na naukite.]
- Александар МЛАДЕНОВИЋ, 1977: Напомене о српскословенском језику. *Зборник за филологију и лингвистику* 20/2. 10–4.
- [Aleksandar MLADENović, 1977: Napomene о srpskoslovenskom jeziku. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 20/2. 10–4.]
- Александар МЛАДЕНОВИЋ, 1978: Прилог тумачењу измене иницијалног в- са slabим полугласником у једном делу српскохрватског језика. *Зборник за филологију и лингвистику* 21/2. 7–18.
- [Aleksandar MLADENović, 1978: Prilog tumačenju izmene inicijalnog v- sa slabim poluglasnikom u jednom delu srpskohrvatskog jezika. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 21/2. 7–18.]
- Александар МЛАДЕНОВИЋ, 1981: Претпоставка о старој измени иницијалног в- са slabим полугласником у једном делу српскохрватског језика. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. Реферат и саопштења 7/1. 65–9.
- [Aleksandar MLADENović, 1981: Pretpostavka о starој izmeni inicijalnog v- sa slabim poluglasnikom u jednom delu srpskohrvatskog jezika. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane. Referat i saopštenja* 7/1. 65–9.]
- Александар МЛАДЕНОВИЋ, 1991: *Археографске белешке. 2. Триод посни (XVI век)*. Археографски прилози. Књ. 13. Београд: Народна библиотека Србије. 293–305.
- [Aleksandar MLADENović, 1991: *Arheografske beleške. 2. Triod posni (XVI vek)*. *Arheografski prilozi*. Knj. 13. Beograd: Narodna biblioteka Srbije. 293–305.]

- Александар Младеновић, 1995: Неке српскословенске особине у рукописима дијака Симона (друга половина XVI века). *Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа*. Београд. 313–21.
- [Aleksandar MLADENović, 1995: Neke srpskoslovenske osobine u rukopisima dijaka Simona (druga polovina XVI века). *Proučavanje srednjovekovnih južnoslovenskih rukopisa*. Beograd. 313–21.]
- Александар Младеновић, 2003: *Повеле кнеза Лазара. Текст. Коментари. Снимци*. Београд: Чигоја штампа.
- [Aleksandar MLADENović, 2003: *Povelje kneza Lazara. Tekst. Komentari. Snimci*. Beograd: Čigoja štampa.]
- Александар Младеновић, 2007: *Повеле и писма деспота Стефана. Текст. Коментари. Снимци*. Београд: Чигоја штампа.
- [Aleksandar MLADENović, 2007: *Povelje i pisma despota Stefana. Tekst. Komentari. Snimci*. Beograd: Čigoja štampa.]
- Александар Младеновић, 2008: *Историја српског језика. Одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа.
- [Aleksandar MLADENović, 2008: *Istorija srpskog jezika. Odabrani radovi*. Beograd: Čigoja štampa.]
- Јасмина Недељковић, 2003: О обележавању наставка генитива множине именица у Светоарханђеловској хрисовуљи цара Стефана Душана (XIV век). *Археографски прилози* 25. Београд: Народна библиотека Србије. 319–23.
- [Jasmina NEDELJKović, 2003: O obeležavanju nastavka genitiva množine imenica u Svetoarhandelovskoj hrisovulji cara Stefana Dušana (XIV век). *Arheografski prilozi* 25. Beograd: Narodna biblioteka Srbije. 319–23.]
- ПЕ16: *Православная энциклопедия*, 2007. Москва: Евангелическаја црковъ сојуза, Црковно-научный центр, Православная энциклопедия.
- [PE16: *Pravoslavnaja enciklopedija*, 2007. Moskva: Evangeličeskaja cerkov' sojuza, Cerkovno-naučnyj centr, Pravoslavnaja enciklopedija.]
- Радоман Станковић, 1996: Приновљене рукописне књиге Народне библиотеке Србије. Водени знаци и датирање. *Археографски прилози* 18. Београд: Народна библиотека Србије. 253–351.
- [Radoman STANKović, 1996: Prinovljene rukopisne knjige Narodne biblioteke Srbije. Vodeni znaci i datiranje. *Arheografski prilozi* 18. Beograd: Narodna biblioteka Srbije. 253–351.]
- Татјана Суботин–Голубовић, 1999: *Требник. Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge. 745–6.
- [Tatjana SUBOTIN–GOLUBović, 1999: *Trebnik. Leksikon srpskog srednjeg века*. Beograd: Knowledge. 745–6.]

POVZETEK

V prispevku smo analizirali dva fragmenta rokopisnih knjig iz 16. stoletja, in sicer *Trebnika* in *Tetraevangelija* (Rs 676, 668), ki se hranita v zbirki ciriličnih rokopisov na Oddelku za arheografijo Narodne knjižnice Srbije v Beogradu. Cilj naše raziskave je bil preučiti nekatere značilnosti jezika in pisave v fragmentih teh spomenikov, ki so bili ustvarjeni v istem časovnem obdobju. Obravnavani odlomki so napisani v srbski redakciji cerkvene slovanščine, ki vključuje tudi elemente srbskega ljudskega jezika. Ta ljudski jezik zapisovalca je pokazal nekaj glasovnih in oblikoslovnih inovacij in nakazal vprašanje opredelitve jezikovne predloge. S primerjavo dveh odlomkov *Trebnika* in *Tetraevangelija* srbske redakcije cerkvene slovanščine iz istega časovnega obdobja smo poskusili določiti njihove skupne značilnosti, ki jih izkazuje uporaba istega jezika, pravopisa in tudi vodnega žiga. Oba spomenika ohranjata svojo avtentičnost ne glede na jezik in pravopisne podrobnosti. Na podlagi jezikovnih elementov *Trebnika* lahko zapišemo, da je ta nastal v veliki meri pod vplivom srbskega ljudskega jezika, medtem ko *Tetraevangelij* izkazuje večjo doslednost in podobnost s cerkvenoslovanskimi elementi srbske redakcije.